

JOHN LOCKE ALEBO ČO JE VRODENÉ A ČO ZÍSKANÉ?

MICHAL BARTKO, Bratislava

*Nihil est in intellectu quot
nos prius fuerit in sensu.**John Locke*

John Locke (1632-1704) ako filozof vystupuje z krízy stredovekej filozofie, ktorá sa prežila a nemala čo povedať novodobému človeku, odchovanému prírodnými vedami. Svojím noetickým senzualizmom stojí na samom prahu novovekého myslenia, ktorému dáva smer. Neuspokojený scholastikou píše svoje epochálne spisy: *Esej o ľudskom rozume* (1690), *Dve pojednania o vláde* (1690) a spis *O výchove* (1695). Analytická metóda 17. storočia, Descartes, Hobbes, proti ktorým sa obracia, stoja pri koreni jeho noetiky. Ide mu v nej o nájdenie nových ontologických princípov a nových poznávacích postupov pri zmocňovaní sa skutočnosti sveta a života. Už Descartes pred ním zavrhol poňatie, na ktorom sa zakladalo pochopenie sveta od čias Aristotelových, že totiž veci samy vyžarujú vďaka ich ontologickému založeniu to, čím sú, že z nich samých vychádza pravda, ktorou sú ľudia zasiahnutí. Scholastika k tomu pridala iba to, že toto "svetlo" vychádza z Boha, ktorý je posledným dôvodom vecí, vedomia i poznania. Prírodná veda tu otvorila cestu ľudskému subjektu a jeho vedomiu, subjektu, ktorý sa stal činiteľom vlastných dojmov, u ktorých sa dá druhotne skúmať, nakoľko zodpovedajú vonkajšiemu svetu. Vypracovala nový pojem príčinnosti, ktorá vyvoláva v reálnom predmete reálnu zmenu. Tým prekonala staroveký a stredoveký pojem "účinnnej príčiny", ktorá božským pôsobením vyvoláva "tieňové bytie" predmetu v našom vedomí. Naš zmyslový aparát dostal tak svoje miesto vo vnímaní vonkajšieho sveta: transformoval nervové podráždenie na zmyslový vnem. Na tomto základe bola postavená téza Descartovej filozofie, že bezprostredným predmetom nášho poznávania sú naše vlastné predstavy čiže naše zmyslové dojmy, vnemy, výtvary imaginácie, pojmy, emócie i akty vôle, ktorú Locke upresnil a na tomto základe založil senzualistickú noetiku. Descartovo *Cogito, ergo sum* sa stalo prvou istotou, pravdou! Človek je teda schopný sám zo svojej kompetencie dôjsť k pravde, nemusí ju čakať zhora. Jeho subjektívne vedomie sa teda stáva manifestáciou ľudskej poznávacej autonómie, vďaka ktorej dokáže dôjsť k evidentnej pravde.

Novoveká filozofia sa teda zakladá na senzualistickej noetike, na bezprostrednej skúsenosti vlastných predstáv mysle, čo je aj dôkazom jej zamerania proti poznatkom založeným na autorite, tradícii, zjavení. Locke teda dôslednejšie rozvíja Descartov základ, pretože Descartes prijíma za svoje východisko okrem zmyslovej skúsenosti aj "vrodené zákony myslenia", ba i pojmy, ktoré prekračujú skúsenosť a slúžia ako záruka istoty základných poznatkov, o ktoré sa všetko ďalšie poznanie opiera - vrodené idey, *ideae innae*. Takto Descartes porušil východisko autentickej skúsenosti, pretože

vrodené idey poukazujú na božský základ sveta, medzi nimi je aj idea boha vrodená človeku, pomocou ktorej Descartes obnovuje ontologický dôkaz božej existencie. Locke tieto idey ruší, a tak sa stáva zástancom princípu, že všetko ľudské poznanie sa musí zakladať na autenticknej ľudskej skúsenosti.

No a tu sa Locke najprv vyrovnáva s myšlienkou vrodených ideí. V *Eseji o ľudskom rozume* vyriekne tézu, že "v mysli nie sú nijaké vrodené princípy". Pri vnímaní by bolo nerozumné prisudzovať mnohé pravdy "prirodzene daným odtlačkom a vrodeným predlohám", keď môžeme pozorovať priamo v sebe schopnosti, vďaka ktorým dosiahneme práve také isté ich poznanie, "ako keby boli vtisnuté pôvodne myslí". Všeobecný súhlas nedokazuje, že by boli vrodené. Vrodená je len dispozícia vnímať ich. Veta: "Čo je, to je" označuje ontologický objekt sveta a života bez ohľadu na Stvoriteľa a vnímateľa. Je to nespochybniteľná konštatácia objektívneho empirického sveta a života v ňom. A keďže tá istá vec nemôže byť i nebyť, takéto vety "nie sú prirodzene vtlačené do mysle, pretože ich nepoznajú deti, ľudia duševne zaostali atď.". Sú získané, nie vrodené! Po tomto úvode Locke útočí na metafyziku: "Vrávi sa," píše, "že schopnosť je vrodená, znalosti získané. Ale načo je potom ten úporný zápas o niektoré vrodené východiskové pravdy? Ak môžu byť pravdy vtlačené rozumu bez toho, aby boli vnímané, potom nevidím ani ten najmenší rozdiel medzi akýmikoľvek pravdami, ktoré myseľ môže poznať, pokiaľ ide o ich pôvod: alebo musia byť všetky vrodené, alebo všetky získané zvonka; márne by sa človek nimi zaoberal, aby ich rozlíšil..." Idea Boha, stvoriteľa neba i zeme a tiež človeka, tvrdia teológovia, je vraj človeku vrodená. Deti ju nemajú, ľudia duševne zaostali tiež, ale... Rozum ju vraj odhaľuje. Locke však dokazuje, že aj keby ju rozum odhalil, nedokazovalo by to jej vrodenosť. Nie je pravda, že ju vyčleňuje logické myslenie, pretože to, na čo potrebujeme logické myslenie, sa nemôže považovať za vrodené. Rozum neodhaľuje človeku to, čo už prv poznal, pretože uvažovanie je pátranie a hľadanie v tom, čo vnímame.

Locke potom upresňuje postup, ktorým myseľ dochádza k pravdám. V tomto postupe spočíva jeho zásluha v dejinách senzualistickej noetiky. "Zmysly najprv prepúšťajú dovnútra jednotlivé predstavy a zariaďujú zatiaľ prázdny sekretár. Myseľ sa postupne oboznamuje s niektorými z nich, ukladajú sa v pamäti a získavajú názvy. Potom myseľ postupuje ďalej, abstrahuje od jednotlivín a postupne sa učí používať všeobecné názvy. Takto sa myseľ zásobuje predstavami a jazykom, materiálmi, na ktorých uplatňuje svoju diskurzívnu schopnosť. Uplatnenie rozumu sa stáva zo dňa na deň zrejmejšie práve tak, ako narastá materiál, ktorým sa zaoberá." Už z tohto Lockovho postupu vnímania a rozmyšľania je zřejmé, že pravdy a poznanie vôbec získavame skúsenosťou ako predstavy vonkajších vecí a tieto veci sa najčastejšie vtlačia do ľudských zmyslov. Najprv poznávame jednotliviny, dieťa najprv vie, čo je horké a čo je sladké, až potom to vie pomenovať. To znamená, že menej všeobecné výroky poznáme skôr než všeobecné východiskové pravdy (napr. pravdy matematické). No ani matematické výroky nie sú vrodené, ale získané učením.

Ako sú získané všeobecné teoretické pravdy, tak sú získané aj všetky praktické princípy. Nijaké morálne princípy nie sú vrodené. Aj tu formuluje Locke všeobecné pravidlo: "Teoretické východiskové poučky sú zjavné samy osebe, kým morálne princípy vyžadujú uvažovanie, rozpravu a určité cvičenie mysle, aby sme dosiahli o ich

pravde istotu..." Aj morálne princípy, dobro, zlo, spravodlivosť, krivda a pod. vyžadujú dôkaz. Je o nich známe, že nepodliehajú všeobecnému súhlasu, čo tiež dokazuje, že nie sú vrozené. Lockova otázka ich vrozenosť popiera najlepšie: "Kde je tá praktická pravda, ktorá sa všeobecne prijíma bez pochybností alebo dohadov, ako by to muselo byť, keby bola vrozená?" Nájde sa napríklad niekto, kto by povedal, že tí, čo žijú z podvodu a z koristi, majú vrozené princípy pravdy a spravodlivosti, ktoré pripúšťajú a s ktorými súhlasia? Locke však pripúšťa, že prirodzenosť vložila do človeka túžbu po slasti a odpor k biede. Túto túžbu považuje za skutočne vrozený praktický princíp, ktorý v nás stále pôsobí. Ale sú to len sklony k dobru, nie odtlačky pravdy v rozume. Nepopiera, že jestvujú prirodzené tendencie v ľudskej myslí, ktoré smerujú k dobru, ale to nie sú vrozené praktické pravdy. Morálne pravidlá vyžadujú dôkaz, nie sú teda vrozené. Píše: "Človek by mal robiť to, čo by chcel, aby iní robili jemu." Aj toto najmenej spochybiteľné mravné pravidlo potrebuje dôkaz, pretože ako cnosť je pre človeka výhodné, nie je však vrozené. Napokon, ľudia majú protikladné praktické princípy, iné má ľudozrút, a iné civilizovaný človek, ba celé národy odmietajú mnohé morálne pravidlá. Na svete je mnoho protikladných princípov. Mnohé sú získané vďaka poverčivosti nejakej dojky alebo vďaka autorite nejakej stareny, teda v dôsledku predsudkov. Keď ľudia mravne vyrastú, zbavujú sa ich. Zvyk, ktorý má väčší vplyv než prirodzenosť, pôsobí tak, aby ľudia predsudky uctievali ako božské; človek si zvykol skláňať pred nimi svoju myseľ a pokorovať svoj rozum. Takto ľudia uctievali idoly, ktoré im vsadili do mysle iní. Zabudli, že ich majú stále podrobovať skúmaniu. Idoly rozličného druhu, ktoré sú na rozličných miestach rozličné, aj protikladné, takže Locke si kladie v *Eseji o ľudskom rozume* takéto otázky: "Kde sú vôbec ony vrozené princípy spravodlivosti, zbožnosti, vďačnosti, pravdy, čistoty? Kde je ich všeobecné uznávanie, ktoré by nás presvedčovalo o existencii takýchto vrozených pravidiel?... Ak sa pozrieme na ľudí, akí v skutočnosti sú, uvidíme, že to, čo jedným na jednom mieste pôsobí výčitky svedomia, iní na inom mieste pokladajú za svoju zásluhu." Z tohto vyplýva, že mravnosť je relatívna a že skúsenosť je zdrojom nielen ideí poznania, ale aj mravných princípov. Senzualistická Lockova etika teda odmieta vrozené mravné idey? Dobro a zlo nie sú absolútne a nie sú vrozenými princípmi. Náklonnosť, náklady, návyky, prirodzené potencie rozhodujú pri vnímaní vecí, ktoré pôsobia na naše zmyslové orgány.

Od týchto senzualistických premís Locke prechádza k skúmaniu ľudského rozumu. Pôvod, hodnovernosť a rozsah ľudského rozumu a poznania je jeho predmetom a cieľom. "Podľa môjho názoru prvým krokom k rozriešeniu rôznych otázok," píše v spomenutej *Eseji*, "ktoré je schopná skúmať ľudská duša, je skúmanie nášho vlastného rozumu, štúdium jeho síl - musíme zistiť, na čo je usposobený." Senzualistická teória poznania sa takto završuje teóriou rozumu, teda teóriou racionalistickou, v ktorej skúsenosť dodávajú zmyslové prvky. A tu sa skúsenosť u Locka rozpadá na skúsenosť vonkajšiu a vnútornú. Objektom prvej je vonkajší svet, objektom druhej je činnosť duše. Prvý objekt je základom zmyslového poznávania, predstav a pocitov, druhý je základom reflexívneho poznávania. Z týchto dvoch zdrojov pochádzajú všetky naše poznatky. Píše: "Prvý zdroj nazývam 'pocitom' (sensation), druhý 'reflexiou' (reflection), pretože je pre nás zdrojom len takých predstáv, ku ktorým dochádza duša pomocou reflexie o svojich vlastných vnútorných činnostiach. Reflexiou teda v ďalšom

výklade rozumieť poznatky, ku ktorým dochádza duša uvedomovaním si svojej činnosti a spôsobu, akým sa táto činnosť prejavuje, vzbudzujúc tak v mysli ideu tejto činnosti. Tieto dva zdroje, opakujem, t.j. vonkajšie hmotné veci ako objekty pocitov, a vnútorná činnosť našej duše ako objekt reflexií, to sú podľa môjho názoru dva zdroje, v ktorých majú svoj pôvod všetky naše idey." Je teda reflexia iba javom duše a zmyslovej vnútornej činnosti, alebo aj javom rozumu, ktorý uvažuje o veciach a vedie poznávanie vyššie a ďalej? Je, skrátka, ústupkom fenomenalizmu, či víťazstvom rozumu? Locke vyslovuje tézu, že poznanie, spočívajúce na pocitoch a predstavách, nemôže byť vo svojom celku šírou vidinou duše, ale ani vidinou rozumu!

Ide mu teda o realnosť poznania. Je vôbec ešte niečo také nevypočítateľné ako predstavy ľudských mozgov? Nájdete hlavu, ktorá by neskrývala príznaky? Je teda poznanie zhodou či nezhodou našich vlastných predstáv so skutočnosťou? Zhodou, a či nezhodou našich vlastných príznakov s realitou? Na tieto otázky Locke odpovedá: "Je zrejmé, že myseľ nepozná veci bezprostredne, ale iba prostredníctvom predstáv, ktoré o nich má. Naše poznanie je teda reálne len potiaľ, pokiaľ je tu zhoda medzi našimi predstavami a realitou vecí. Čo tu však bude kritériom? Ako bude myseľ - ak nevníma nič iné okrem svojich vlastných predstáv - vedieť, že sa zhodujú so samotnými vecami?" Zhoda predstáv s vecami! Jednoduchých predstáv, ktoré nie sú fikciami našej predstavivosti, jej príznakmi, ale prirodzenými a pravidelnými výtvormi vecí mimo nás, ktoré na nás reálne pôsobia - také je filozofovo tvrdenie. Napríklad predstavy bielych alebo horkých, ako sú v mysli, presne zodpovedajú tomu, čo je v nejakom telese: tieto predstavy vykazujú reálny súlad s vecami mimo nás. Tento súlad medzi našimi predstavami, tými jednoduchými, a existenciou vecí pre reálne poznanie stačí. Týmto rozborom prekonáva Locke subjektívny fenomenalizmus a myšlienka zhody či súladu predstavy a vecí sa stala pre filozofickú noetiku plodná. - Ako sa s realitou vecí zhodujú jednoduché predstavy, tak sa s ňou zhodujú aj zložité, okrem substancií. Z tohto vyplýva aj realnosť matematického poznania, pretože tu sa berú do úvahy reálne veci a sú obsahom výrokov, v ktorých sa veci reálne zhodujú s matematickými znakmi. To isté platí aj pre realnosť poznania týkajúceho sa mravnosti... Aby sa toto poznanie stalo reálnym, nie je nevyhnutná existencia. Morálne predstavy si totiž vytvárame a pomenovávame na základe zhody konania so životom sami, podliehajú realite a dobe, miestu a času, v ktorom si ich vytvárame. A Locke uzatvára: "Všade tam, kde vnímame zhodu či nezhodu medzi niektorými našimi predstavami, ide o určité poznanie; a všade tam, kde sme si istí tým, že sa tieto predstavy zhodujú s realnosťou vecí, ide o isté reálne poznanie." Vidíme, ako u Locka pri poznávaní reality sveta a života víťazí rozum, myseľ, takže pravda je pre neho racionálnym výrokom, správnym spojením alebo rozpojením znakov čiže predstáv a slov, s ktorými sa veci zhodujú či nezhodujú. A reálna pravda sa týka predstáv, ktoré sa zhodujú s vecami: je to teda zhoda či nezhoda predstáv so skutočnosťou. Sumou Lockovej filozofie môže byť záverečná veta z diela *Esej o ľudskom rozume*, ktorá znie: "Všetky tri súčasti - teda veci, pokiaľ sú poznateľné osebe; činy, pokiaľ sú závislé od nás s ohľadom na blaženosť; a správne používanie znakov s ohľadom na poznanie - sú celkom odlišné, takže som ich považoval za tri veľké oblasti rozumového sveta, ktoré sú vzájomne celkom oddelené a odlišné." A tak vedy rozdeľuje na fyzikálne, praktické a semiotické. Všetky sú stavebnými

kameňmi poznania, ktoré v priebehu života získavame skúsenosťou, zmyslami a rozumom, pretože nič nie je v rozume, čo by predtým nebolo v zmysloch.

Záverom môžeme povedať, že Lockova senzualistická noetika svojím odmietaním Descartových vrodenných ideí, predstáv prekonáva Descarta, odmietaním vrodenných mravných predstáv prekonáva všetky absolutistické a idealistické etiky, pretože pre ňu je dobrom to, čo môže vzbudiť alebo zväčšiť pocit spokojnosti, zmierniť utrpenie, poskytnúť alebo zachovať nám blaho alebo ochrániť nás pred akýmkoľvek zlom. Zlo naopak je to, čo môže spôsobiť alebo zväčšiť pocit utrpenia, zmenšiť spokojnosť, pripraviť nás o akékoľvek blaho. Ako Lockova noetika, tak aj etika blahodarne pôsobili a pôsobia dodnes na vývin filozofického myslenia. Skúsenosť je tu zdrojom nášho poznávania aj mravného konania.

PhDr. Michal Bartko
Sibírska 60
831 02 Bratislava
SR